

Ons DNA: fatum of fortuin?

Prof. Dr. Bettina Blaumeiser MD PhD
Medische Genetica
Gynaecologie-Verloskunde
Universiteit en Universitair Ziekenhuis Antwerpen

Kennis / Ervaring / Zorg

1

I. Inleiding

- a) Geschiedenis van de Genetica
- b) Moleculaire realiteit

II. Medische Genetica

- a) Frequentie van genetische ziektes
- b) Types genetische ziektes
- c) Mogelijkheden van genetische analyse

III. Uitdagingen

IV. Genetica in België

V. Conclusies

2

Geschiedenis van de Genetica

Overerving is reeds lang bekend:

- kinderen gelijken op hun ouders

William HARVEY (1578-1657):

De Generatione Animalium (1651)

"...why should the offspring at one time bear a stronger resemblance to the father, at another to the mother, and, at a third, to progenitors both maternal and paternal, farther removed?"

Kennis / Ervaring / Zorg

3

Geschiedenis van de Genetica

Overerving wordt reeds lang gebruikt:

- temming van dieren en planten

=> **selectief kweken van goede karakteristieken**

- Sumeria: paardenkwekerijen
- Egypte: kweek van dadelbomen

Talmud: hemofilie

Kennis / Ervaring / Zorg

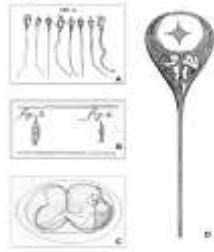

4

Oude Ideeën

Ondanks het feit dat men reeds lang een idee had omtrent overerving in het algemeen moesten een aantal incorrecte hypothesen opgesteld en overwonnen vooraleer de moderne genetica zou ontstaan.

"preformatie": idee dat in elk spermatozoon (of ei) een kleine, volledig ontwikkelde mens aanwezig is die enkel in grootte toeneemt

Antoni Leeuwenhoek ontdekt spermatozoa in 1677

Kennis / Ervaring / Zorg

5

Ontdekkingen gedurende de 19de eeuw

3 ontdekkingen → moderne genetica

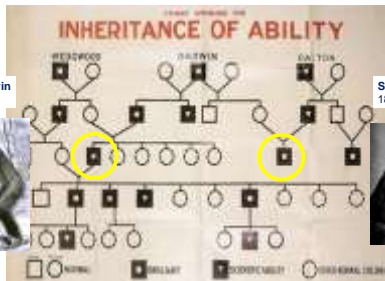

A. 1859: Charles Darwin
→ evolutie door natuurlijke selectie
=> veronderstelt erfelijkheid

Kennis / Ervaring / Zorg

6

Charles Darwin
1809 - 1882

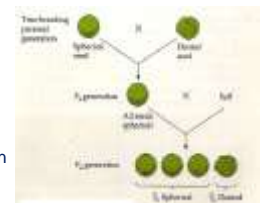
Sir Francis Galton
1822 - 1911

7

Ontdekkingen gedurende de 19de eeuw

B. 1865: Gregor Mendel
publiceert experimenten met planten hybridisaties
→ leggen basis voor formele genetica; deze theorieën werden tot 1900 verwaarloosd

Kennis / Ervaring / Zorg

8

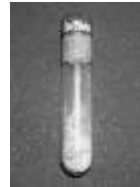

Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn

9

Ontdekkingen gedurende de 19de eeuw

C. 1871: Friedrich Miescher isoleert "nucleïne" uit ettercellen

10

• 1900: herontdekking van het werk van Mendel (Carl Correns, Hugo de Vries, Erich von Tschermak)

20ste eeuw

• 1902: Archibald Garrod ontdekt dat alkaptonurie een genetische basis heeft

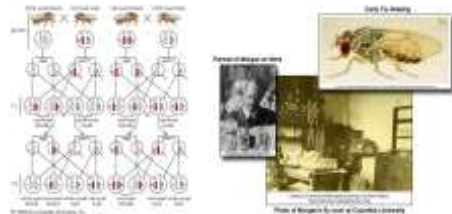

• 1904: William Bateson ontdekt koppeling tussen genen en creëert het woord "genetica"

11

20ste eeuw

1910: Thomas Hunt Morgan bewijst adhv. Drosophila dat genen op chromosomen liggen

12

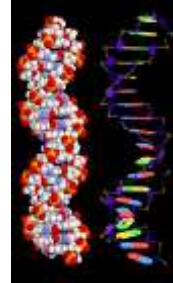
20ste eeuw

- 1926: **Hermann J. Muller** Röntgenstralen induceren mutaties (1946 Nobelprijs)

- 1944: **Oswald Avery, Collin MacLeod & Maclyn McCarty**
DNA kan bacteriën transformeren
=> DNA = erfelijk materiaal

- 1953: **J. Watson & F. Crick** determineren de structuur van het DNA molecuul

13

14

20ste eeuw

- 1966: **Marshall Nirenberg** ontrafelt de genetische code en toont aan dat 3 DNA basen coderen voor 1 aminozuur
- 1972: **Stanley Cohen & Herbert Boyer** combineren DNA van 2 verschillende species *in vitro* en transformeren het in bacteriecellen: 1ste DNA cloning
- 2001: Sequentie van het menselijke genoom is ontcijferd

4 th base	5 th base	6 th base	7 th base	8 th base	9 th base	10 th base	
U	C	A	G	U	C	A	G
U	C	A	G	U	C	A	G
U	C	A	G	U	C	A	G
U	C	A	G	U	C	A	G
U	C	A	G	U	C	A	G
U	C	A	G	U	C	A	G
U	C	A	G	U	C	A	G
U	C	A	G	U	C	A	G

Nature 12 February 2001: 409:860-921
Initial sequencing and analysis of the human genome.
ES Lander et al

Science 16 February 2001:
291: 1304 - 1351
The Sequence of the Human Genome
J Craig Venter et al

15

16

Kennis / Evening / Dorg

17

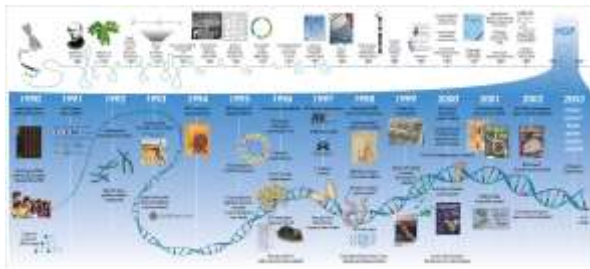
Human Genome Project

Kennis / Evening / Dorg

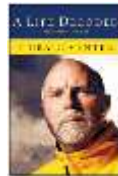

18

19

The Diploid Genome Sequence of an Individual Human

Samuel Levy, Granger Sutton, Paolo C. Ng, Lars Feuk, Aaron L. Halperin, Brian P. Walne, Nelson Anshari, Jing Huang, Evan F. Kirkness, Genady Dubois, Yun Liu, Jeffrey R. MacDonell, Andy Wang, Chun Pang, Mary Shagin, Timothy B. Stackwick, Akshai Tammarak, Vinod Bhatia, Vikas Bansal, Smiti L. Krapcho, Dana A. Roman, Karen E. Brown, Tim C. McInnis, Karla A. Romiguero, Joseph F. Albre, John Gilk, Jon Bernstein, Yo-Hai Rogers, Marvin E. Fradette, Stephen W. Scherer, Robert L. Strassburg, J. Craig Venter

PLoS Biol. 2007 Sep 4;5(10):e254

20

Moleculaire Realiteit (hedendaagse visie)

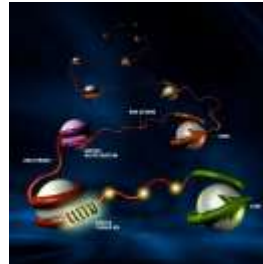
- (bijna) alle overerving is gebaseerd op DNA: de sequentie van TAGC nucleotiden codeert alle instructies nodig om een organisme op te bouwen en te onderhouden

- een chromosoom is een enkelvoudig DNA molecuul dat samen met andere moleculen (eiwitten en RNA) nodig is om de DNA te onderhouden en af te lezen

21

Moleculaire Realiteit (hedendaagse visie)

- een gen is een specifieke regio van een chromosoom dat codeert voor een polypeptide (lineaire keten van aminozuren)

22

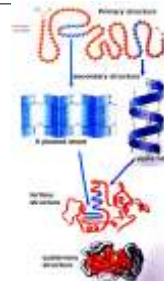
Structuur van een gen

- niet-getranslateerde regio (UTR)
- coderende sequentie (CDS)
- niet-coderende sequentie

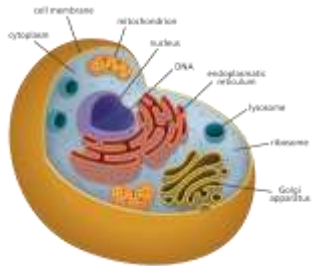
23

Moleculaire Realiteit (hedendaagse visie)

- Proteïnen:
- samengesteld uit één of meerdere polypeptiden en soms andere kleine helpermoleculen (co-factoren)
- doen het meeste werk in de cel

24

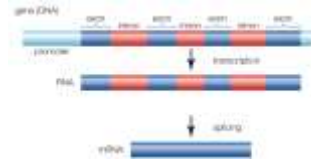
25

Gen Expressie

- Genen worden geëxprimeerd in een 2 stap proces:

1. Van DNA naar RNA

- RNA kopie van één enkel gen (transcriptie)

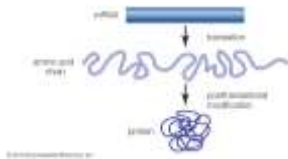

26

Gen Expressie

2. Van RNA naar eiwit

- vertaling van de nucleotide sequentie van de RNA kopie (messenger RNA) in de aminozuursequentie van een polypeptide (translatie)

<https://www.youtube.com/watch?v=gG7uCskUOrA>

27

28

Gen Expressie

- genetische code = volgorde van nucleotiden (als codon = 3 basen) dat codeert voor één aminozuur
- = genetische code wordt gebruikt in (bijna) alle organismen
- alle cellen = DNA
- expressie van ≠ genen in verschillende cellen onder verschillende omstandigheden

Genetic code table showing the mapping of codons to amino acids. The table is organized by the first, second, and third bases of the codon (G, C, A, U).

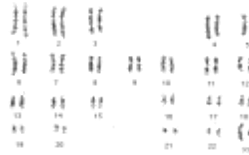
29

Het humane genome

DNA in de mitochondriën

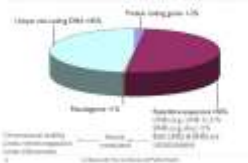
DNA in de celkern :

- 22 paar autosomen
- 1 paar geslachtschromosomen (XX/XY)

30

Coding & non-coding DNA in the human genome

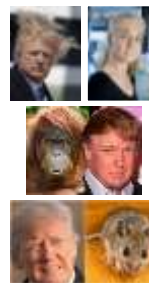

Het humane genome is relatief "leeg"

- 4 % van het genome coderend
- ~ 25.000 genen
- gemiddelde gengrootte: 3.000 bp
- 3×10^9 bp

31

Variaties in het DNA

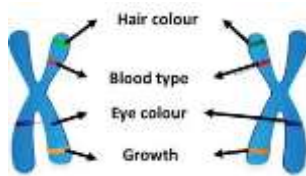
99,8%

98%

70%

32

Genverschillen

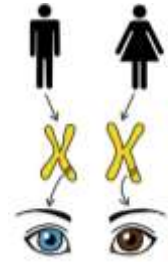

- Genen hebben vaak verschillende **allelen**: hetzelfde gen op dezelfde chromosomale locatie maar met *kleine nucleotide veranderingen* die *licht verschillende proteïnen* aanmaken

33

Genverschillen

- voor een bepaald gen kunnen veel verschillende allelen voorkomen in een populatie, maar een individueel diploïd organisme kan maximaal 2 allelen hebben: één van elk ouderdeel

Diploïd = 2 kopieën van elk gen en van elk chromosoom

34

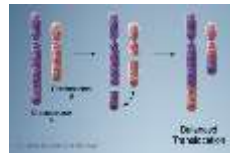
Andere Chromosoom Componenten

- Chromosomaal DNA bevat behalve genen nog andere elementen:

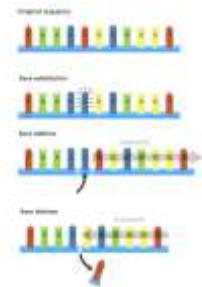
- **centromeer** (aanhechtingsplaats v/d mitotische spindel)
- **telomeren** (speciale structuren op het uiteinde)
- **origins of replication** (waar het kopiëren van DNA vertrekt)
- **histonen** (bouwstenen v/d nucleosomen)
- **pseudogenen** (niet-functioneel, gemuteerde kopieën van genen)
- genen die kleine RNA's maken en geen proteïnen
- "junk" (?)

35

Mutaties

- mutaties (=veranderingen in de DNA sequentie) doen zich constant voor in alle cellen en organismen
- maar mutaties zijn zeldzaam: ongeveer 1 DNA base verandering per 10^9 basen bij elke cel generatie (mensen hebben ongeveer 3×10^9 basen)
- sommige veranderingen zijn veel groter: chromosoom veranderingen die genen onderbreken en verplaatsen naar andere lokalisaties

36

37

Evolutie

- **Fitness** = vermogen om te overleven en reproduceren (beïnvloedt door genen)
- **Natuurlijke selectie**: meer fitte individuen verhogen hun aantallen met elke generatie ten koste van minder fitte individuen => verlies aan minder fitte genen

38

Ziekte	heterozygoten voordeel
mucoviscidose	resistent aan cholera, bescherming tegen diarree, verhoogde weerstand t.o.v. Tb
sikkelcelanemie	bescherming tegen malaria symptomen
DM type II	bescherming tegen uithongering

39

I. Inleiding

- Geschiedenis van de Genetica
- Moleculaire realiteit

II. Medische Genetica

- Frequentie van genetische ziektes
- Types genetische ziektes
- Mogelijkheden van genetische analyse

III. Uitdagingen

IV. Genetica in België

V. Conclusies

40

Definitie

Medische Genetica :

onderdeel van de geneeskunde dat zich bezighoudt met erfelijke eigenschappen: de aangeboren verschillen en overeenkomsten tussen opeenvolgende generaties; de toepassing hiervan in diagnostische en therapeutische technieken

Kennis / Ervaring / Zorg

41

Frequentie van genetische gedetermineerde ziekten

Type genetische ziekte	frequentie/1000 individuen
• multifactoriële ziekten	70 - 90
• congenitale malformaties	20 - 50
• chromosoomafwijkingen	6 - 9
• monogeen	4.5 - 15
- autosomaal dominant	3 - 9.5
- autosomaal recessief	2 - 2.5
- X-gebonden	0.5 - 2

Kennis / Ervaring / Zorg

42

Types genetische ziektes

1. Chromosoomafwijkingen
2. Monogene ziektes
3. Multifactoriële ziektes
4. Mitochondriale ziektes

Kennis / Ervaring / Zorg

43

Chromosoomafwijking

LEJEUNE J, TURPIN R, GAUTIER M.
Bull Acad Natl Med. 1959

Kennis / Ervaring / Zorg

44

Monogene ziekten

- 1 gen → 1 ziekte

voorbeeld: progeria

Kennis / Ervaaring / Zorg

45

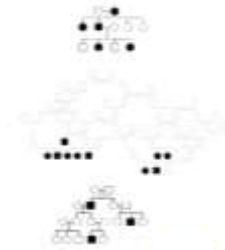
mutaties in LMNA gen op chromosoom 1q21
=> progeria

46

Overervingswijzen

- autosomaal-dominant
- autosomaal recessief
- X-gebonden

Kennis / Ervaaring / Zorg

47

Multifactoriële ziekten

Influenza	Diabetes	Mucoviscidose
Mazelen	Kanker	Huntington
Infecties	Hart-/vaatziekten	Steinert

Omgeving

Genen

Kennis / Ervaaring / Zorg

48

Gezondheid of ziekte en complexe ziekten

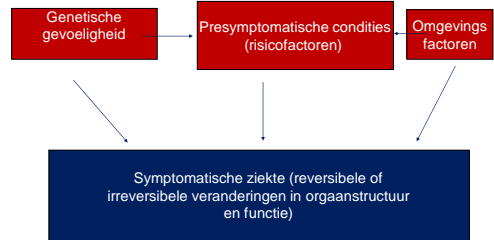
- balans van risico- en protectieve factoren vanuit genen en omgeving
- interactie

Kennis / Ervaring / Zorg

49

Complexe/multifactoriële ziekten

50

Down syndrome, een van de meest voorkomende chromosomale afwijkingen bij de mens. Het wordt veroorzaakt door een extra kopie van het 21e chromosoom.

Klinefelter-syndroom, een chromosomale afwijking waarbij een man een extra X-chromosoom heeft.

Turner-syndroom, een chromosomale afwijking waarbij een vrouw een extra X-chromosoom heeft.

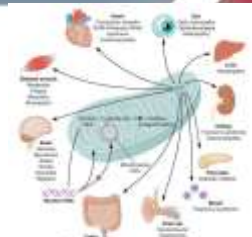
Klinefelter-syndroom, een chromosomale afwijking waarbij een man een extra X-chromosoom heeft.

51

Mitochondriële overerving

Kennis / Ervaring / Zorg

Frederick H. Stipanovich, et al. (eds.) Principles of Human Genetics, 11e (2014)

52

Mogelijkheden van genetische analyse

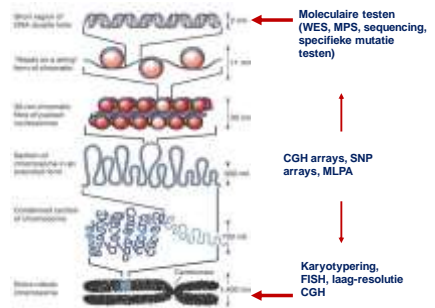
1. Chromosomenonderzoeken
2. DNA onderzoeken

Kennis / Ervaring / Zorg

53

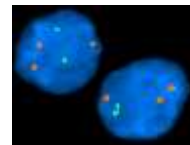
Levels van genetische analyse

54

Fluorescente *in situ*-Hybridisatie (FISH)

Oranje = Probe voor Chromosoom 21
Groen = Probe voor Chromosoom 13

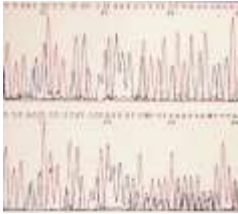
Kennis / Ervaring / Zorg

55

56

DNA onderzoek

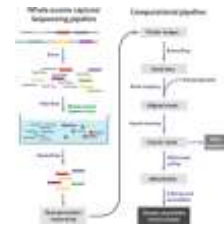
5382insC mutatie in exon 20 van het BRCA1 gen

Kennis / Ervaring / Zorg

Universiteit Antwerpen / UZA

57

NGS: next-generation sequencing

Universiteit Antwerpen / UZA

58

Gebruik van genetische testen

- **diagnostisch**
 - patiënt → diagnose
 - prenataal (vruchtwaterpunctie/vlokkentest)
- **predictief**
 - voorspellend onderzoek (familieid van patiënt)
- **screening**
 - hele/ geselecteerde bevolking
- **pharmacogenetisch**

Kennis / Ervaring / Zorg

Universiteit Antwerpen / UZA

59

Postnatale Diagnostische testen

Bevestiging diagnose dmv DNA onderzoek:

voordeel:

- Juiste behandeling mogelijk
- Informatie over prognose en herhalingsrisico (25%)
- Mogelijkheid prenataal onderzoek bij volgende zwangerschap

Universiteit Antwerpen / UZA

60

Postnatale screenings testen

Mucoviscidose= taaislijmziekte

1/25 drager

screening: hielprik
(+ stofwisselingsziekten)

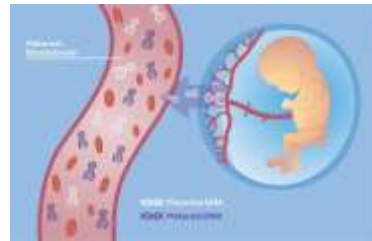
=> alle pasgeborenen

61

Prenatale screenings testen

NIPT = niet-invasieve prenatale test

62

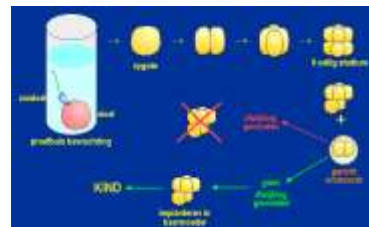
Prenatale Diagnostische testen

- amniocentese (vruchtwaterpunctie)
- chorion villi sampling (vlokkentest)
- cordocentese (navelstrengpunctie)

63

Preimplantatie genetische test (PGT)

Kennis / Ervaring / Zorg

64

Preconceptionele screenings testen

Belgian Genetic Expanded Carrier Screening (BeGECS)

METHOD
massive parallel sequencing (MPS) of a panel composed of **1266 genes**

65

Predictief = voorspellend DNA onderzoek

- erfelijke kanker (borstkanker/ darmkanker)
- neurologische aandoeningen (Alzheimer, Huntington)

1° diagnostische test bij aangetaste patiënt

Indien mutatie → **voorspellend onderzoek** voor familieleden mogelijk

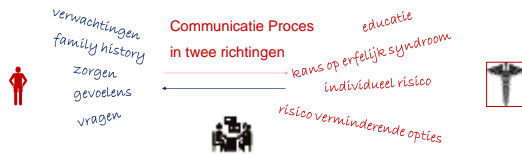

Kennis / Ervaring / Zorg

66

Genetische counseling

DOEL: helpen om situatie te begrijpen en goed overdachte beslissingen te nemen

67

68